

A "Rózsák háborúja" és a "Zavaros időszak"
Legitimációs problémák az angol és az orosz
történelemben

Jelige: legitimáció

Tartalomjegyzék

1. BEVEZETÉS	3
2. IV. EDWARD ÉS IV. IVÁN URALKODÁSA – A KONFLIKTUSHOZ VEZETŐ ÚT KEZDETE.....	5
2.1 IV. Edward.....	5
2.2 IV. Iván.....	6
2.3. Összegzés	8
3. III. RICHARD ÉS BORISZ GODUNOV	8
3.1. III. Richard (1483–1485).....	8
3.2. Borisz Godunov (I. Borisz) (1598–1605)	9
3.2.1. A „ál-cár” eszméje.....	9
3.2.2. Borisz Godunov uralkodása	10
3.3 Összegzés	11
4. FELTÉTELEZETT GYILKOSSÁG	12
4.1. Hercegek a Towerben	12
4.2. Haláleset Uglicsban – Dimitrij cárevics halála	13
4.3 Összegzés	14
5. KAOTIKUS IDŐSZAK („RÓZSÁK HÁBORÚJA”, „ZÚRZAVAROS IDŐSZAK”).....	14
5.1. „Rózsák háborúja” (1455–1485)	14
5.1.2. Előzmények	16
5.1.3 IV. Edward trónra kerül.....	16
5.1.4 IV. Edward uralkodása alatti lázadás	18
5.2. „Zúrzavaros időszak”	21
5.2.1. A zavaros időszak kezdete, Dimitrij színrelépése és uralkodása	21
5.2.2. Vaszilij Sujszkij uralkodása és az ellene fellépő II. Ál–Dimitrij	23
5.2.3. Az interregnum időszaka	25
5.3. Összegzés	26
6. ÚJ DINASZTIA HATALOMRA KERÜLÉSE.....	27

6.1. A Tudorok	27
6.1.2. VII. Henrik (1485–1509) uralkodása	27
6.1.3. Lambert Simnel és Perkin Warbeck VII. Henrik ellen.....	27
6.2. A Romanovok	28
6.3 Összegzés	29
7. BEFEJEZÉS	31
FELHASZNÁLT IRODALOM:	34

1. Bevezetés

Dolgozatomban párhuzamot kerestem a „Rózsák háborúja” és a „Zavaros időszak” eseményeinek politikai háttére között. Az angol, illetve az orosz történelem egy-egy olyan periódusával foglalkoztam, amely során a korábbi dinasztiák kihalását követően újabbak – Angliában a Tudorok, Oroszországban pedig a Romanovok kerültek hatalomra. Az 1455-1485 között zajló „Rózsák háborúja”, valamint az 1598-1613-ig tartó „Zavaros időszak” történései olyan körülmények között zajlottak le, amelyek egy szilárd politikai kormányzat esetén nem történhetek volna meg. Míg Angliában III. Edward leszármazottai és azok támogatói között dúlt harc, addig Oroszországban a Rurik-dinasztia kihalását követően fellépő hatalmi űr okozott tragédiát.

A vizsgálatok folyamán számos hasonlóságra lettem figyelmes, amelyeken belül természetesen eltérések is megfigyelhetők. A kutatás fő kérdésköre annak vizsgálata volt, hogy miképpen reagál egy fejlett, nyugat-európai állam és egy elmaradottabb, kelet-európai állam társadalma, egy dinasztia kihalása során. Természetesen a földrajzi és időbeli eltérések folyamán a különbségek szűnnek szemet első meglátásra, ám számos hasonlóság is megfigyelhető. Ezeket a párhuzamokat felhasználva szerkesztettem meg a dolgozatomat, öt nagyobb egységre osztva azt: IV. Edward és IV. Iván uralkodása – a konfliktushoz vezető út kezdete; A problémák kibontakozása; III. Richard és Borisz Godunov alakja; Feltételezett gyilkosság; Kaotikus időszak és az abba beavatkozó idegen uralkodók és az utolsó, Az új dinasztia hatalomra kerülése.

A 15. század második felében több uralkodó is követte egymást az angol trónon: VI. Henrik (1422–1461 és 1470–1471) IV. Edward (1461–1470 és 1471–1483), III. Richard (1483–1485) és VII. Henrik (1485–1507), akik mindannyian III. Edward (1327–1377) leszármazottai voltak. A „Zavaros időszak” alatt, a 16. század végén és a 17. század elején az orosz területeken is folytak harcok a trón megszerzéséért. Viszonylag rövid időn belül több személyt is cárrá koronáztak: I. Fjodort (1584–1598), I. Boriszt (1598–1605), II. Fjodort (1605), I. Ál-Dimitrijt (1605–1606), Vaszilij Sujszkijt (1606–1610). Az interregnum időszaka alatt (1610–1613) az orosz belpolitika meggyengült, a lengyelek elfoglalták Moszkvát, ami már az állam létét fenyegette. Ezek a gyakori uralkodóváltások jelzik a központi hatalom meggyengülését és annak instabil jellegét. Az Oroszországban hatalomra kerülő, vagy az ahhoz közel kerülő Ál-Dimitrijek megszerzik azt a legitimációt, amelyet a „törvényes” cárok képtelenek. Angliában pedig a Lancasterek uralmát gyengítik meg a Yorkokkal vívott háborúk, ami végül a York-

ház „rövid életű” felemelkedéséhez vezet, mikor IV. Edwardot Anglia királyának kiáltják ki 1461-ben.

2. IV. Edward és IV. Iván uralkodása – a konfliktushoz vezető út kezdete

IV. Edward és IV. Iván országlása között körülbelül száz év telt el, uralkodásukban azonban van egy közös dolog: az országlásukat követően olyan események zajlottak le, amelyek a korábbi dinasztiák hatalmának elvesztéséhez vezettek, s ezzel együtt új dinasztiák felemelkedését eredményezte.

2.1 IV. Edward

IV. Edward 1461–1470 és 1471–1483 között uralkodott Angliában,¹ miután 1461-ben March earljeként letaszította trónjáról² VI. Henriket (1422–1461, 1470–1471)³ a towtoni csatát⁴ követően. 1461. június 28-án, két nappal londoni bevonulását követően koronáztak királlyá a Westminster Abbey-ben. Uralkodása több ponton is előre jelezte a Tudorok uralkodásának számos jellemzőjét, mint a baráti kapcsolat fenntartását a londoni, bristoli és más kereskedő városok kereskedőivel, jelentős szerepet szánt a Hanza városoknak, védelmet nyújtott nekik tengeren és szárazföldön.⁵ A trón megszerzését követően figyelmen kívül hagyta a parlamentet – ahogyan azt később VII. Henrik is tette –, és jobbnak látta a jövedelem növelését a kereskedőkkel való egyezkedés révén véghezvinni.⁶ A Tudorok elődjének tekinthető abból a szempontból is, hogy új és önkényes adózási rendszert vezetett be.

IV. Edward uralma alatt fellendült a kereskedelem, szabadabbá vált a freehold- és copyhold-bérlet, felszámolták a jobbágyság maradványait, sőt újabb kereskedelmi lehetőség nyílt országa számára, miután megkezdődött az árucseré Burgundiával.⁷ Mindent megtett annak érdekében is, hogy a főnemesek hatalmát amennyire csak lehet, csökkentse: ellenfeleitől elkobozta a földjeiket,⁸ személyéhez hú nemességet hozott létre, ami egyensúlyt képezett a régi nemesi családokkal. A nemesség megzabolázására tett kísérletével nem csupán ellenfeleit hergelte fel, de korábbi támogatóit is, így az anarchia tovább

¹ Uralkodását azonban 1471-ig végig kísérte a Henrikkel (1422–1461; 1470–1471) folytatott harc. (Valójában Henrik feleségével, Anjou Margittal vívott harcok.) Henrik, apjával ellentétben nem volt katonaeMBER, könnyen befolyásolható, kormányzásra alkalmatlan személy volt.

² Edward a towtoni csatát követően hozzálátott, hogy királlyá koronáztassa magát, és elfogadja a parlamenttel a Lancasterek jogfosztását, akik már hatvan éve ülnek a trónon – GILLINGHAM 1985, 152–172.

³ V. Henrik (1413–1422) 1415-ben az azincourti csatában megverte a francia sereget, majd 1417-ben ismét partra szállt Normandiában. A szorongatott helyzetbe került francia udvar kénytelen volt békét kötni, mely során Troyesben 1420. május 21-én békét kötött a két udvar. Eme béke eredményeképpen V. Henrik elnyerte a VI. Károly, francia király lányát, Valois Katalint. –PENDRILL 2004, 9.

⁴ 1461. március 28–29, mely során két hadművelet is lezajlott. – GILLINGHAM 1985, 168–169.

⁵ ENGLISH HISTORICAL DOCUMENTS 1969, 297–298. –Továbbiakban: EHD

⁶ MORTON 1965, 151–152.

⁷ SZÁNTÓ 2003, 103.

⁸ Az elkobzások révén olyan vagyonra tett szert, amilyenre előtte egyetlen angol uralkodó sem.

folytatódott. 1470-ben⁹ felkelés robbant ki ellene, amit Warwick earlje és az uralkodó testvére, Clarence vezetett,¹⁰ akik elárulták őt és VI. Henriket ültették vissza a trónra.

Második országglása alatt, 1471-től viszonylagos béke honolt Angliában. Habár a politikai intrikák továbbra is jelen voltak, azok már nem jelentettek komolyabb fenyegetést. A mindig lázadó észak problémája is megoldódni látszott, miután Richardot nevezte ki Gloucester earljének, akinek sikerült megállapodást kötnie Northumberlanddel. Külpolitikai téren sem fenyegette nagyobb veszély Angliát, annak ellenére sem, hogy néhány háborúra még sor került a franciákkal (1475) és skótokkal (1482–1483), amelyek azonban nem zavarták meg az ország belső békéjét. A francia udvarban tartózkodó Tudor Henrik sem jelentett problémát, hiszen szilárd rendszert sikerült kiépítenie. A trón öröklése is biztosnak tűnt, miután 1470. november 2-án megszületett Edward, 1473 augusztusában pedig Richard. Halálát követően a harcok újult erővel törtek ki.¹¹

2.2 IV. Iván

IV. Iván (1533 [1547]–1584) uralkodása alatt országa jelentős változásokon ment át, aminek eredményeképpen uralkodásának második felében gazdaságilag, társadalmilag, katonailag és kulturálisan is kezdetét vette Oroszország hanyatlása. Ebben a folyamatban jelentős szerepet játszott az uralkodó helytelen döntéseinek sorozata is, amelyek végül a teljes összeomlás szélére sodorták országát. Gyötrelmes gyermekkorra kihatott mentális állapotára, valamint a bojárok ellen érzett gyűlölet kialakulására, aminek később szerepe lesz majd az ellenük indított „bosszúhadjáratban.”¹² 1547. január 16-án tették fejére az orosz uralkodók „Monomah-sapkáját”,¹³ és lesz minden oroszok cárja, amiben nagy szerepe volt Makarij metropolitának.¹⁴

Uralkodásának első fele (1547–1560) pozitívnak tekinthető, hiszen számos reformot hajtott végre, ugyanis az ország közigazgatási intézményei, amelyek az államigazgatásban játszottak

⁹ George, Clarence hercege, valamint Warwick earlje.

¹⁰ EHD 1969, 302–303.

¹¹ GILLINGHAM 1985, 261–262.

¹² Apja, 1533-ban bekövetkezett halálát követően az ország kormányzását egy rövid időre, felesége, Jelena (1534–1538) veszi át, aki azonban rövidesen életét veszítette. (Feltehetőleg mérgezés által gyilkolták meg.) A fiatal testvérpár egyedül maradt, és a bojárok kezébe kerültek.

¹³ 1547-ig Iván, mint nagyfejedelem uralkodott Oroszországban. IV. Iván legismertebb hatalmi jelvénye. E koronát szokták homályosan összekapcsolni a nagyfejedelmek „aransapkájával.”–SZKRINNYIKOV 1997, 238–239.

¹⁴ Makarij metropolita a cár egykori nevelője volt, aki szorgalmazta Iván cárrá koronázását, mert tőle az egyház megsegítését várta. Szintén gyermekkori sérelmei miatt, a cár igen befolyásolható személyiséggé vált, ami miatt mindig egy-egy pártfogója javára intézkedett.

szerepet, IV. Iván korára már nem tudták megfelelően ellátni teendőiket.¹⁵ A reform során az újonnan felállított prikázok az állam modernizációjában jelentős szerepet játszottak, sőt egészen I. Péter koráig fenn is álltak.¹⁶ A bírósági reformok során léptette hatályba 1550-ben az új Törvénykönyvet, miután az 1497-es *Szudyebnyik* már elavult volt. A törvényekben kitér a bíraskodásra, a visszaélésekre, a megvesztegetésekre és a becsületsértésekre.¹⁷ Rendelkezett még a votesinákról¹⁸ és a Szent György-napi költözésről, valamint számos olyan rendelkezést adott ki, amelyek állama megreformálását, és a nyugathoz való felzárkózást segítette volna.

Uralkodása a második felében vált rettegetté, korábban hozott reformjai szinte semmivé lettek. Örjögése nem ismert határokat: 1565 februárjának közepén felállította az opricsnyinát, ami tovább rontotta a külső és belső gondokkal küzdő ország helyzetét; létrehozta 5000–6000 fős testőr-rendőr gárdáját, amit ámokfutásokra használt fel; a livóniai háborút követően területek szakadtak el, katonailag kimerült az ország.¹⁹ Ezeknél is fontosabb, hogy 1581. november 22-én,²⁰ egy örjögő pillanatában megölte a trónra alkalmas fiát, Ivánt,²¹ így halálát követően uralkodásra alkalmatlan gyengeelméjű fia, Fjodor lett az orosz cár.

1584 februárjában egészségi állapota rosszra fordult,²² majd március 18-án meghalt. IV. Iván minden negatív cselekedetei és megnyilvánulásai ellenére is a 16. század orosz történelmének egyik meghatározó alakja volt. Uralkodása alatt hozott döntései, gazdasági csődöt, anarchikus állapotokat, demoralizált társadalmat és elveszített területeket eredményezetek, így megállapítható, hogy a két évtizeddel későbbi zavaros időszakban végbemenő események gyökerei is uralkodásáig nyúlnak vissza.²³

¹⁵ Jelentősebb reformjaihoz tartozott még az Izbrannaja Rada (Kiválasztottak Tanácsa) és a Zemskij Szobor létrehozása.

¹⁶ SZKRINNYIKOV 1997, 131.

¹⁷ *A középkori orosz történelem forrásai* 2005, 159–166.

¹⁸ Olyan magántulajdonban levő birtok, mely vagy adományba kapott, vásárolt, vagy öröklött volt.—*A középkori orosz történelem forrásai* 2005, 164.

¹⁹ SZVÁK 2009a, 24–32.

²⁰ TROYAT 1998, 254.

²¹ Három fia közül Ivan volt a legnagyobb, és a trónra legalkalmasabb utód. Második fia, Fjodor testileg és szellemileg is fogyatékos volt, így alkalmatlan lett volna uralkodónak. Harmadik fia Dimitrij, nem sokkal IV. Iván halála után, 1591-ben, rejtélyes körülmények között életét vesztette.

²² SZVÁK 2009a, 34.

²³ SZVÁK 2009a, 34.

2.3. Összegzés

IV. Iván okkal nevezhető az események elindítójának, hiszen számos olyan intézkedést tett uralkodásának második felétől, ami gazdasági, társadalmi szinten is meggyengítette az országot. Egyetlen trónra alkalmas fiának megölésével elindította azt az eseménysort, amely a Rurik-dinasztia kihalását követően erőszakosan söpör majd végig az országon. Ezzel szemben Edward azt folytatta, amit apja York-i Richard már elkezdett, fellépett azzal az uralkodóval szemben, akit jogtalannak vélt a trónra. Megfigyelhető, szemben Iván uralkodásával, hogy országglásának második felében nyugodtabb állapotok voltak

3. III. Richard és Borisz Godunov

III. Richard és Borisz Godunov személyében olyan monarchák szereztek meg a hatalmat, akik országuk egy igen válságos történelmi pillanatát kihasználva szereztek meg a trónt.

3.1. III. Richard (1483–1485)

Nincs még egy olyan középkori angol uralkodó, aki annyi ellentmondást idézne elő, mint III. Richard, akinek Shakespeare által alkotott démoni alakja még sokáig élt a történelmi emlékezetben. Utolsó York-i királyként megvoltak a csodálói és kritizálói is,²⁴ a Tudor propagandának köszönhetően azonban egy rendkívül negatív kép élt róla. York-i Richard legkisebb fia mindvégig lojális maradt IV. Edwardhoz, még a legkritikusabb időszakban (1469–1471) is, mialatt az északi területeket irányította. III. Richard uralkodásának egyik legismertebb eseménye a „*királyfiak rejtélyes esete*” volt, amiről a későbbiekben még lesz szó. III. Richard testvérét IV. Edwardot követte a trónon, miután unokaöccsét, V. Edwardot törvénytelen²⁵ gyermeknek kiáltották ki, a parlament kimondta a fiú jogtalanságát a trónra, majd a Tower börtönébe vetették, ahova később öccsét is bebörtönözték.²⁶

III. Richard uralkodása túl rövid volt ahhoz, hogy jelentős változtatásokat vigyen végbe a kormányzatban, azonban meg volt a képessége ahhoz, hogy sikeres uralkodó lehessen. Már testvére, IV. Edward uralkodása alatt eredményesen irányította északot, mind a katonai, mind a politika téren is. A trónra kerülve megmutatkozott tehetsége az üzleti ügyekhez:²⁷ Warwick egykori grófja mellett megtanult mindent, ami a sikeres uralkodáshoz szükséges. A politikai

²⁴ MEDIEVAL ENGLAND 1998, 640.

²⁵ IV. Edward házassága kellő alapot adott a vádnak, a törvényértelmezéstől függött minden.– PÉTER 1993, 16.

²⁶ PÉTER 1993, 16–17.

²⁷ KEEN 1988, 489.

szükségletek megkövetelték volna a reformokat, de kormányának jelentős része konzervatív volt ezen a téren és elzárkózott minden változtatástól. Megörökölte azt a kormányzati rendszert, amelyben nagyon sok minden függött az uralkodótól, illetve a mellette álló tanácsadóktól. A király elé kellett tární azokat az ügyeket, amelyek üzleti fontosságúak voltak.²⁸ A közigazgatás terén végrehajtott reformjai elsősorban a pénzügyek terén figyelhetők meg, ami annak köszönhető, hogy Richard uralkodásának fő problémája pénzügyi okokból adódott, annak ellenére, hogy ő jelentős jövedelemmel rendelkezett már uralkodásának kezdetétől fogva.²⁹ Országglása alatt Anglia továbbra is kényes diplomáciai helyzetben maradt a francia király és a burgundi herceg rivalizálása miatt, ami új tényezővel egészült ki: a francia udvarban tartózkodott Tudor Henrik, Richmond earlje, aki már veszélyt jelentett az ő uralkodására.³⁰ Uralkodásában fordulópontot jelentett Buckingham hercegének lázadása, aki egykoron az uralkodó legközelebbi embere volt, valamint 1483 októberében IV. Edward emberei, akik a legnagyobb szerepet játszották abban, hogy Richard régenssé nevezze ki magát, később pedig beleegyeztek trónbitorlásába, elhagyták őt.³¹

3.2. Borisz Godunov (I. Borisz) (1598–1605)

3.2.1. A „ál-cár”³² eszméje

Az „ál-cár” fogalmának ismertetése igen fontos abból a szempontból, hogy megértsük miért nem formálhattak jogalapot a „bojár cárok” a trón megszerzésére a 16. században, miközben egy illegitim trónkövetelőt cárként ismert el az orosz nép. Ál-uralkodók a történelem folyamán más országokban is megjelentek, de egyedül Oroszországban figyelhető meg tömeges felbukkanásuk. A fellépő trónbitorlók közül az első volt a legsikeresebb, aki egész Oroszország cára lett. A jelenség folyamán megfigyelhető a kozákok állandó jelenléte, akik mindvégig kitartottak az álcárok mellett, akik, ha a helyzet úgy kívánta, akkor maguk közül is választottak jelöltet. Azt, hogy honnan eredhetett az ál-cár mese nehéz megmondani, annyi bizonyos, hogy a kozákok ismerhették a moldvai ál-fejedelem intézményét, ami az alapot jelenthette az Ál-Dimirijek megjelenésében. A cári trón megszerzéséhez, ezen a tituluson kívül szükséges volt egy olyan személyre, aki ki képes eme címet felhasználva, a valódi hatalmat megszerezni. Erre Grigorij Otrepjev alkalmas volt, aki köszönhetően személyiségének és a lengyel propagandának, ál-cárból valódi cár lett, legitimálásához elég

²⁸ Ross 1983, 170.

²⁹ Ross 1983, 177–178.

³⁰ Ross 1983, 191–192.

³¹ MEDIEVAL ENGLAND 1998, 640.

³² SZVÁK 1988, 7.

volt annyi, hogy IV. Ivánnak, az első cárnak az utóda. A nép kezdetben hitt neki, hiszen várta, hogy eljőjön a „jó-cár,” az a személy, aki majd újra betölti a földi megváltó szerepét.³³

3.2.2. Borisz Godunov uralkodása

Borisz Godunov „politikai pályafutása” már IV. Iván uralkodása alatt megkezdődött, 1565 után gyorsan ívelt felfelé „karrierje” az opricsnyinai szolgálatai és az uralkodó iránt tanúsított hűsége miatt.³⁴ I. Fjodor gyengeelméjűsége köztudott volt,³⁵ ezért sógora, és *bizalmasa* irányította az államot annak ellenére, hogy Godunov nem volt a felállított régens tanács tagja.³⁶ *Kormányzósága alatt* Borisz Godunov elkezdte ellenségeinek likvidálását, köztük legnagyobb ellenfelét, a régensi tanács tagját, Ivan Petrovics Sujszkijt, akit a livóniai háborút követően, egyfajta hadvezéri nimbusz lengett körbe,³⁷ valamint, a Fjodor mellé felállított gyámtestület irányítója volt. A hatalmát féltő Borisz Godunovnak lépnie kellett, így parancsára Ivan Sujszkijt a Kirillo-Belozerszkij-kolostorba száműzték,³⁸ majd megölték.³⁹ Ezen tettét követően minden rosszat neki tulajdonítottak, még a természeti csapásokat is.⁴⁰

I. Fjodor 1598. január 6-án bekövetkezett halála után kitört politikai harcokból győztesen került ki, a Zemszkij Szoboron cárrá választották 1598 szeptemberében. Sikereitől megrettenve egykori támogatói ellene fordultak,⁴¹ közöttük a Romanovok is,⁴² akik veszélyt jelentettek az uralkodóra, a Rurik-dinasztiához fűződő rokoni szálaik miatt. Azonban a papság, a Godunov család és a Bojár Duma tisztségviselői támogatták őt.⁴³

Ígéretet tett, hogy öt évig nem történik véröntás az országban, ahogyan politikai gyilkosságok sem. Hogy tovább növelhesse támogatói körét, udvari és dumai méltóságokat adományozott, valamint koronázásának napján alamizsnát osztott a

³³ SZVÁK 2009b, 982–994.

³⁴ SZVÁK 2009a, 39.

³⁵ Kedvenc időtöltése az volt, hogy a harangok zúgását szemlélte.–SZVÁK 1982, 40.

³⁶ HELLER 2003, 191–196.

³⁷ Sujszkij a livóniai háború alatt Pszkov védelmét látta el sikerrel, ugyanis a Báthory István vezette seregnek nem sikerült elfoglalnia a várat.–SZKRINNYIKOV 1997, 242.

³⁸ Ivan megöletése kétségséget keltett lépés volt Borisz Godunov részéről, ugyanis azzal, hogy kolostorba száműzte, véget vetett politikai működésének is, hiszen a szerzetesi fogadalom letételét követően már nem vehetett részt az államügyek irányításában.–SZKRINNYIKOV 1997, 242.

³⁹ Godunovot több ember megmérgezésével is összefüggésbe hozták, mint IV. Iván, Irina cárné. Ami azt is mutatja, hogy a politikai harcok keresztüzébe került.–SZKRINNYIKOV 1997, 244.

⁴⁰ SZKRINNYIKOV 1997, 242.

⁴¹ A cárrá koronázott Borisz Godunovot a részfejedelmi családok lenézték annak alacsony és tatár származása, valamint gyors felemelkedése miatt.

⁴² Első számú ellenfelei Fjodor és Alekszander Nyikita Romanov volt, akik I. Fjodor unokatestvérei voltak. Közbenjárásukra pletykák kerek szárnya az országban, hogy a cárné, Irina parancsára ölték meg a kis Dimitrijt, míg mások azt hangoztatták, hogy maga Borisz Godunov felelős a haláláért.–SZKRINNYIKOV 1997, 261.

⁴³ SZKRINNYIKOV 1997, 261.

rászorulóknak.⁴⁴ Hatalmát nem sikerült megerősítenie, ugyanis nem rendelkezett a Rurik-dinasztiához tartozó felmenőkkel, egy *felkapaszkodott* volt, mindössze egy „törvényes” cár, aki nem rendelkezett azzal a támogatottsággal, amellyel egy legitim cár igen.

Legitimációjának hiányát tovább nehezítették a gazdasági, természeti tényezők is,⁴⁵ a kitörő éhínség, majd az azt követő zűrzavar a Hlopko-féle⁴⁶ felkeléshez vezetett. A lázadás egybeesett azzal a társadalmi változással, aminek következményeképpen a parasztok végleg jobbágyi helyzetbe süllyedtek, ami tovább növelte a szociális elégedetlenséget. A röghöz kötés elől sok ember a még lakatlan déli területekre menekült ahol a szökött parasztokat, az ott élő kozákok védelmükbe fogadták. (Később ez a terület az egyik fő bázisa lesz majd, a délen felbukkanó Ál-Dimitrijeknek.)⁴⁷

I. Borisz célja az volt, hogy uralkodásával javítson állama helyzetén mind a belügyek, mind pedig a külügyek terén, az Európa felé nyitás, mint tudatos reformprogram nála jelentkezett először. Igyekezett bevonni országát a nyugati körbe, bojár ifjak tanulhattak Angliában, Németországban és Franciaországban is. Megtette a szükséges lépéseket a hadsereg megerősítéséhez, hogy biztosítsa országa külügyi helyzetét. Kapcsolatot keresett Angliával és Németországgal is a kereskedelem és a török elleni harcok okán.⁴⁸ Hatalmának végleges meggyengülését a halottnak hitt Dimitrij cárevics „felbukkanása okozta,” aki az 1600-as évek elején megjelent a lengyel–litván határon. Borisz Godunov helyzetét nehezítette, hogy nem rendelkezett kellő támogatottsággal, illetve társadalmi bázissal.

3.3 Összegzés

Megállapítható, hogy mindkét uralkodó anarchikus állapotok között került hatalomra, bár ez III. Richard esetében nem igazolná azt, hogy miért nem tudta megtartani a hatalmat a fellépő Henrikkel szemben. Uralkodásukat sokkal inkább beárnyékolta a legitim uralkodók örököseinek halála, amivel meg is vádolták őket.

⁴⁴ SZKRINNYIKOV 1997, 265.

⁴⁵ Az országot természeti csapások érték, korai fagyok és a sűrű esőzések elpusztították a termést, a gazdaság hanyatlott, az 1601 és 1603 között bekövetkezett éhínség az ország minden területét súlytotta, a felhalmozott kevés tartalék hamar elfogyott.

⁴⁶ A felkelés legnagyobb részét rabszolgák alkották, akik közé cselédek és földművelők csatlakoztak. A felkelés tagjai nem rendelkeztek a szabad költözés jogával (Szent György-napján volt lehetőség a költözésre)–SZVÁK 1997, 24–25.

⁴⁷ SZKRINNYIKOV 1997, 266–267.

⁴⁸ LÁZÁR 1890, 7–15.

4. Feltételezett gyilkosság

IV. Edward és IV. Iván örököseinek rejtélyes halálesetei később lehetőséget adnak majd az újabb trónbitorlók megjelenésére: az orosz területeken a "Zűrzavaros időszak" alatt, míg angol területeken VII. Henrik uralkodásának elején, mindössze egy trónkövetelő adja majd ki magát IV. Edward kisebbik fiának.

4.1. *Hercegek a Towerben*

Amíg Richard a nyilvánosság előtt Lord Hastingsszel⁴⁹ együtt a királynőhöz és a fiához való hűségét bizonygatta, addig titkon azon munkálkodott, hogy ő lehessen Anglia uralkodója. Valódi szándékait csak akkor fedte fel, amikor a London felé tartó V. Edwardot és kíséretét⁵⁰ letartóztatta és a fiút felügyelete alá helyezte. A királynő,⁵¹ miután értesült erről, sereget akart gyűjteni, hogy megvédje magukat Richardtól, illetve kiszabadítsa fiát, ami azonban elmaradt, ugyanis a nemesség nem segített neki. Néhányan még azt is hangoztatták, hogy jobb, ha Edward atyai nagybátyja mellett van, mint ha anyja rokonai felügyelete alatt marad. A királynő tehetetlenségében, a Westminster Apátságába menekült.⁵²

Május 4-én Richard és Gloucester, ötszáz fegyveres kíséretében Londonba érkeztek, ahol nem sokkal később Richardot hivatalosan is régensnek nevezték ki⁵³ és Edward koronázását június 22-re tűzték ki. Június 16-án katonák jelentek meg Westminster előtt, hogy nyomatékosítsák azon követelésüket, miszerint a királynő bízza másodszülött fiát, York-i Richardot is nagybátyja védelme alá. Az anyát végül sikerült meggyőzni azzal az ürüggyel, hogy Edward öccsének is részt kellene vennie a koronázási ünnepségen.⁵⁴ Június 22-én azonban nem került sor Edward koronázásra, az örökösöt törvénytelen gyermeknek nyilvánították,⁵⁵ majd felszólították Richardot, hogy foglalja el a trónt, amire négy nappal később sor is került.⁵⁶ Az ünnepséget követően a gyermekeket a Towerbe vitette, ahonnan többé már nem kerültek ki.

⁴⁹ Lord Hastingset a Woodvillek maguk ellen fordítottak, mivel a Towernek annak fegyvereivel és kincseivel együtt nem neki adták. Hastings ugyanakkor Calais parancsnoka volt 1471 óta, ahol az angolok egyetlen állandó hadserege állomásozott. – GILLINGHAM 1985, 264–265.

⁵⁰ Ugyanis a walesi herceg apja halálakor még anyjai nagybátyjánál, Ludlowban tartózkodott.

⁵¹ Richard gyűlölte a királynőt és rokonait is, ugyanis őket tartotta felelősnek Clarence kivégzéséért (1478), és megesküdt, hogy elégtételt vesz még a haláláért. – EHD 1969, 330.

⁵² EHD 1969, 331.

⁵³ Még Edward rendelkezett így halála előtt. Ebben nagy szerepe lehetett annak, hogy Clarence kivégzését követően Richard visszavonult birtokaira, így kimaradt az udvarban folyó politikai harcokból. – EHD 1969, 330.

⁵⁴ 1483. április 11-én Londonban, a 12 éves gyermeket királynak hirdették ki, V. Edwardként. – EHD 1969, 333.

⁵⁵ Törvénytelséget azzal indokolták, hogy mikor IV. Edward mikor elvette Elizabeth Woodville-t, akkor már jegyben volt.

⁵⁶ GILLINGHAM 1985, 266–271.

IV. Edward gyermekeinek sorsát rejtély lengte körül, mind akkoriban, mind pedig napjainkban. Nem tudjuk pontosan, hogy mi történt velük, III. Richard hatalomra kerülését követően nem tudunk róluk.⁵⁷ 1483 nyarán a hercegek még játszottak a Tower udvarán, azonban télen már nem látták őket, csönd övezte a Towert, Húsvétot követően pedig már szárnyra kaptak olyan hírek, hogy IV. Edward fiait meggyilkolták. Haláluknak többféle változata is elterjedt: egyesek tudni vélték, hogy ágyukban ölték meg őket, mások azt hangoztatták, hogy vízbe fűtük. A különféle híreket azonban összekötötte az, hogy a hercegek haláláért III. Richardot tették felelőssé.⁵⁸ Arra azonban nincs semmilyen bizonyíték, hogy valóban része lett volna a gyermekek meggyilkolásában, noha közvetlen fenyegetést jelentettek rá nézve.⁵⁹ Uralkodására az a szégyenfolt került, hogy saját unokaöccseit zárta ki az örökösödésből.⁶⁰

4.2. Haláleset Uglicsban – Dimitrij cárevics halála

1591. május 15-én rejtélyes körülmények között halálozott el Uglicsban Dimitrij cárevics, IV. Iván legfiatalabb fia, aki 1586-ban született hetedik feleségétől, Marija Nagajától. A kisfiú epilepsziában szenvedett, nagy valószínűséggel örökölte apja agg kori örületének jegyeit.⁶¹

Az eseményt követő harmadik napon érkezett meg a Borisz Godunov által kiküldött vizsgálóbizottság, akik száznegyven tanút hallgattak ki. A szemtanúk között voltak a cárevics játszótársai, dajkái, valamint anyjának családtagjai is. Beszámolóik alapján nem gyilkosság, hanem egy baleset történt, ahol balszerencsés folyamatok egymásutánja⁶² vezetett a cárevics halálához.⁶³ A vallomások tartalmazó jegyzőkönyv valóságtartalma bár kétséges,⁶⁴ a felvett tanúvallomások egyértelműen a véletlenül bekövetkezett balesetre mutatnak rá. A szemtanúk közül egyedül csak egy ember állította, hogy a cárevics gyilkosság áldozata lett, ez pedig nagybátyja, Mihail Nagoj volt, aki nem csupán a gyilkosságot hangoztatta, de a tetteseket is megnevezte: a cár uglicsi képviselőjét, Bityjagovszkij fiát, Danyilt, és unokaöccsét, Nyikita Kalocsovot, akik – mint állította – Borisz Godunov megbízásából cselekedtek.⁶⁵ Véleménye

⁵⁷ ROSS 1983, 99.

⁵⁸ EHD 1969, 337.

⁵⁹ KEEN 1988, 485.

⁶⁰ GILLINGHAM 1985, 272–273.

⁶¹ SZVÁK 2009a, 35.

⁶² A vallomások alapján Dimitrij az uglicsi udvarban játszott játszótársaival, a dajkák felvigyázása mellett. Késdobalós játék alatt epilepsziás rohamot kapott, ami alatt halálosan megsebezte magát és a segítségére odarohanó dajkák már nem tudtak rajta segíteni.

⁶³ SZVÁK 2009a, 41.

⁶⁴ Vlagyimir Klejn vizsgálatai ezt cáfolják.–SZKRINNYIKOV 1997, 247.

⁶⁵ SZKRINNYIKOV 1997, 246.

szerint a cárevicsnek azért kellett meghalnia, mert veszélyt jelentett Borisz Godunov számára.⁶⁶ Dimitrij az egykori cár törvényes utódként, ezért amennyiben Fjodor örökös nélkül hal meg, a cári trón várományosa volt.⁶⁷ Mivel Nagoj a vallomását semmivel sem tudta alátámasztani, a gyilkosság-elmélet is kétségesse vált. A vizsgálat folyamán olyan hírek is szárnyra keltek, miszerint a kis cárevics valójában nem halt meg, sikerült elmenekülnie gyilkosa elől és egy másik gyermeket öltek meg helyette. Az ügyben a vizsgálóbizottság elnöke, Vaszilij Sujszkij⁶⁸ is többször is megváltoztatta véleményét.⁶⁹ A kérdés tisztázatlansága lehetőséget adott a későbbiekben az álcárok felbukkanására.

4.3 Összegzés

Dimitrij nevét felhasználva több ál-cár is igyekezett megszerezni a hatalmat, kihasználva a "Zűrzavaros időszak" káoszát. (I. Ál-Dimitrijnek még a cári trónt is sikerült megkaparintania.) Angliában a hercegek halála a hatalmon levő III. Richardra jelentett veszélyt, akit IV. Edward fiainak gyilkosának tekintettek, elveszítve ezzel a Yorkok támogatóit, akik V. Edwardot szerették volna a trónon látni.⁷⁰ A hercegek végzete így Tudor Henriknek kedvezett, ugyanis jelentősen meggyengült III. Richard legitimációja az angol nép és a nemesek körében is.

5. Kaotikus időszak ("Rózsák háborúja", "Zűrzavaros időszak")

A 15. század második felében lezajló "Rózsák háborúja", és a 16–17. század elejéig tartó orosz "Zűrzavaros időszak" eseményei végül oda vezettek, hogy mindkét országban új dinasztia került hatalomra. Az uralomért vívott harcok folyamán idegen hatalmak is beavatkoztak, kihasználva az anarchikus időszakot.

5.1. "Rózsák háborúja" (1455–1485)

Az angol trón megszerzéséért folytatott küzdelmek a "Rózsák háborúja" címen váltak ismertté, ugyanis a York-ház szimbóluma a fehér, míg a Lancastereké a vörös rózsá volt.⁷¹ (A kifejezést, nem sokkal az események lezajlását követően, Shakespeare már

⁶⁶ Borisz részéről ez értelmetlen lépés lett volna, hiszen I. Fjodornak még mindig születhetett volna örököse.

⁶⁷ SZVÁK 2009a, 42–44.

⁶⁸ A kihallgatási jegyzőkönyvek birtokában fontos volt az, hogy elismeri-e I. Ál-Dimitrijt.

⁶⁹ A vizsgálatot követően kijelentette, hogy Dimitrij baleset áldozata lett, később az I. Ál-Dimitrij felbukkanásakor azonban már megváltoztatta a véleményét és közzétette, hogy a cárevics mégis megmenekült. Majd az álcár halála után ismételtén azt hangoztatta, hogy Dimitrij meghalt Uglicsban, május 15-én.—WARNES 2002, 56.

⁷⁰ ROSS 1976, 97.

⁷¹ A kifejezés használatát az 1455–1485 közötti időszakra vonatkozóan, néhány kutató korszerűtlennek és történelmietlennek tartja. Állításukat azzal igazolják, hogy a Yorkok fehér rózsája csupán az egy volt az általuk

használta.)⁷² A polgárháború folyamán lezajló harcok időbeli és térbeli kiterjedései minimálisak voltak. (Harminckilenc grófságból mindössze nyolc volt érintett a harcokban.) A lezajlott csaták közül négyről maradt fenn korabeli leírás (I. és II. St Albans, Barnet és Tewkesbury). A legtöbb esetben kénytelenek vagyunk a krónikák és történetek tömör jegyzeteire támaszkodni, amelyek közül sokat átszerkesztettek az eseményeket követő években, nem is beszélve arról, hogy olyan emberek jegyezték le ezeket, akik távol voltak a harcoktól.⁷³ Fontos megjegyezni, hogy a csatákat olyan zsoldos elemek vívták,⁷⁴ amelyek a francia háborúkat követően tértek haza.⁷⁵

Shakespeare a "Rózsák háborújáról" alkotott írásaiban vérontásokkal, gyilkosságokkal, kivégzésekkel, árulásokkal, ártatlan emberek vérének kiontásával dúló harcok rettenetes képét tárja elénk. A polgárháborúról alkotott ezen felfogás egészen a 19. századig erős maradt, még ebben században is jelentek meg olyan művek, amelyek a nemességet megtizedelő, 100.000 ember életét követelő, véres csatákról számolnak be. A 20. században fordulnak majd élesen szembe ezzel a sötét és hagyományos nézettel, azt hangsúlyozva, hogy a polgárháború következményei csekélyek és ideiglenesek voltak, mint azt korábban állították.⁷⁶ Becslések alapján 14. és 15. század folyamán a nemesi családok 27%-a halt ki, amelynek a legfőbb oka nem a háborúban való elesés, vagy hóhér általi halál volt, hanem az, hogy nagyon sok nemesember képtelen volt arra, hogy örököst nemzzen. A harcok eredményeképpen mindössze hét család halt ki, amelyek között ott volt a két királyi család: York-, és a Lancaster-ház. A kihalt családok helyére a 15. század folyamán hatalomra kerülő uralkodók újakat emeltek. (IV. Edward harminckét embert léptett elő főnemessé, amibe négy herceg és tíz earl is beletartozott.) A Lancasterek és Yorkok uralma alatt egyes főnemesek annyira megerősödtek, hogy képesek voltak még az uralkodóval szemben is fellépni. A gazdaság jóval nagyobb veszélybe került, különösen 1450 és 1475 között, a Lancasterek rossz külföldi diplomáciája és oktan kereskedelmi politikája következtében. Ez fog megváltozni IV. Edward uralkodása alatt, az idegen hatalmakkal fenntartott viszonylagos béke és a

használt jelvények közül, valamint az utolsó York király, III. Richard ismertebb jelvénye a fehér vaddisznó volt. A Lancasterek vörös rózsáját VI. Henrik sem használta, mint hatalmának szimbóluma. A rózsák, mint jelképek használata, majd csak VII. Henrik trónra kerülését követően terjed el.–ROSS 1976, 11–13.

⁷² ROSS 1976, 9–13.

⁷³ ROSS 1976, 109.

⁷⁴ Az Angliában kialakuló 'bastard feudalizmus' olyan rendszer volt, amely lehetővé tette a nobilemanek számára, hogy beiktatott embereik szolgálatait pénzben térítsék meg. Kialakulása már a 14. században elkezdődött.–ROSS 1976, 39–40.

⁷⁵ SZÁNTÓ 2003, 101–102.

⁷⁶ ROSS 1976, 10.

szomszédos hatalmakkal kötött kereskedelmi egyezményeknek köszönhetően. A harcok folyamán megfigyelhető erőszakosság, a bírói ítéletek erkölcstelensége szintén nem a polgárháború következménye.⁷⁷

A zavaros időszak végpontja 1485,⁷⁸ amikor is augusztus 22-én Bosworthnál VII. Henrik legyőzte III. Richardot, amellyel véget vetett a Plantagenetek uralmának és dinasztiává emelte a Tudor-házaat.

5.1.2. Előzmények

A Franciaországban elszenvedett vereséget követően⁷⁹ hazatért a harciasabb, elégedetlenebb és mohóbb nemesség, valamint a békés foglalkoztatásra alkalmatlan, fizetett katonák csoportja is, amiknek ellátása nehézségekbe ütközött, az elvesztett területek általános elégedetlenséget okoztak.⁸⁰ Valójában mindez csupán a felszín volt, a mélyben egy dinasztikus harc bontakozott ki III. Edward leszármazottai között.⁸¹ Bizonyítja ezt az is, hogy VI. Henrik uralkodása, az uralmon levő Lancasterek és a Yorkok között meglévő rivalizálás miatt, feszültséggel telt, ami az ármánykodásban, a politikai gyilkosságokban és a bírói terrorokban nyilvánult meg. 1455-re az uralkodó a Suffolk earlje által vezetett csoport irányítása alá került, míg a másik csoportot York hercege, Richard vezette, aki egyébként a legközelebbi örököse volt a trónnak.⁸² Vallásos buzgalma miatt VI. Henrik elhanyagolta uralkodói kötelességeit, ami a helyzet rosszabbodását okozta. Míg apjának, V. Henriknek uralkodása a békét, a törvények betartását, a meghódított terület megtartását jelentette, addig VI. Henrik országlása anarchiát és a francia területek elvesztését eredményezte.⁸³

5.1.3 IV. Edward trónra kerül

Az országban uralkodó helyzet 1450-ben felkeléshez vezetett, amelyben nagy szerep jutott a Yorkoknak, ugyanis „...*még ugyanezen év május havában Kent emberei*

⁷⁷ ROSS 1976, 151–176.

⁷⁸ 1485 fordulópont Anglia történelmében, általában a középkor végének szimbolikus dátumának és az újkor alkonyának tekintik Angliában.

⁷⁹ Anglia történelmében 1153 óta először fordult elő, hogy angol királyok nem birtokoltak földet a Francia Királyság területén.

⁸⁰ SZÁNTÓ 2003, 100–101.

⁸¹ Fiait a leghatalmasabb nemesek örököseivel házásította össze, hogy ezzel garantálhassa az angol korona erejét. Ezáltal azonban mérhetetlen nagyságú terület és vagyon összpontosult egy kis csoport kezében, kiket összekötött, a királyi házzal való kapcsolat, és a politikai ambíció. Hosszabb távon így ezen lépéseivel, nemhogy a koronát erősítette volna, de annak ellenkező hatását váltotta ki, mellyel kétszeresen is veszélyessé tette a dolgokat. – MORTON 1965, 148.

⁸² MORTON 1965, 147–148.

⁸³ EHD 1969, 274–275.

felláztak, maguknak vezetőt választottak, egy erkölcstelent, egy írt, akit John Cade-nek neveztek.”⁸⁴ A lázadás oka, szemben az 1381-es felkeléssel, már politikai indíttatású volt, követelték: Suffolk herceget távolítsák el az uralkodó mellől, és inkább York herceget és támogatóit emeljék be a kormányzatba.⁸⁵ A lázadás nem érte el célját, vezetőjét pedig kivégezték.

Még 1450 nyarán VI. Henrikkel szemben, a király Írországból levő kormányzója, York-i Richard⁸⁶ lépett fel, aki az uralkodó mentális összeroppanására hivatkozva régensnek nevezte ki magát. Miután Henrik visszanyerte elméje épségét, Richard nem volt hajlandó lemondani posztjáról és fegyveresen is ellenállt. Így került sor a polgárháború első összecsapására 1455. május 22-én Saint Albans közelében.⁸⁷ Richard az ütközetet követően kénytelen volt ismét elhagyni Angliát. Következő visszatérésére 1460. június 26-án.⁸⁸ került sor, amiben jelentős szerepet játszott két tényező. Egyrészt Kent még mindig forrongott Jack Cade lázadásának leverését követően is, másrészt Lancastereknek sikerült megnyerni a londoniak lojalitását, amit Richard nem hagyhatott.⁸⁹ Céljait illetően számos, egymással ellentmondó szóbeszéd kelt szárnyra. amelyek közül némelyik, azt hangoztatta, hogy békés szándékkal tért vissza, és célja, hogy harmóniát teremtsen, valamint kibékítse az egymással rivalizáló főurakat.⁹⁰ Az 1460 júliusában sorkerülő northamptoni csatában a Yorkok elfogták VI. Henriket, ami megadta a lehetőséget Edward trónigényének benyújtására. A csatát követően bevonult Londonba, ahol azonban a főurak vonakodtak igényét elfogadni, arra hivatkozva, hogy a Lancasterek már régóta ülnek a trónon, valamint Henriket tekintették az igazi uralkodónak. Végül megegyezés született, Henrik továbbra is Anglia jogos királya maradt, de halálát követően a trónt nem fia, hanem York hercege és annak örökösei foglalják el. Margaret királyné és támogatói nem adták fel a harcot, sereget toboroztak és szembeszálltak Richarddal.⁹¹ A döntő összecsapásra 1460. december 29-én Wakefieldnél került sor, ahol York hercege életét vesztette a Lancastereket támogató

⁸⁴ EHD 1969, 264.

⁸⁵ <http://legacy.fordham.edu/Halsall/source/1450jackcade.asp> (2014. december 11. 1:47)

⁸⁶ York hercege a legkitűnőbb és legerősebb főúr volt 1450-ben, aki származására hivatkozva jogot formált a királyi koronára. A jogalapot az szolgáltatta számára, hogy apai ágon III. Edward negyedik fiának, Edmundnak, York első hercegének, míg anyai ágról Clarence, Edward második fiának a leszármazottja. Ezzel szemben VI. Henrik Johnnak, Lancaster-ház alapítójától származott. –Ross 1976, 26–28.

⁸⁷ Ross 1976, 31–32.

⁸⁸ Ross 1976, 45.

⁸⁹ Ross 1976, 45.

⁹⁰ EHD 1969, 283.

⁹¹ Ross 1976, 47–50.

főurakkal szemben vívott csatában. Az ütközetet követően a királyné hazatért Skóciából, hogy kiszabadítsa férjét, VI. Henriket.⁹²

A Yorkok vezetését legidősebb fia, Edward vette át, aki 1461 márciusában győzelmet aratott a királyné és támogatói felett, miközben a korábban eredményes Warwick earlje vereséget szenvedett St Albansnál. A vereség okozta fejetlenség közepette a sorsára hagyott uralkodó csatlakozhatott a királynéhez, akik ezt követően London felé indultak. Azonban March earlje, Edward, St Albansról értesülve szintén Londonba lovagolt, ahol trónigényét is bejelentette. Szándékának nyomatékot adva jelentős haderőt vitt magával, ami a népet rávette arra, hogy Edwardot válasszák meg királyuknak, miután a parancsnokok felsorolták azon bűnöket, amelyeket VI. Henrik követett el a királysággal szemben. Koronázására 1461. március 4-én került sor.⁹³ Margaret és férje erről értesülvén a Trent folyó vidékére vonult vissza, ahová velük tartott a főnemesség jelentős része is, készülve a harcok folytatására.⁹⁴

5.1.4 IV. Edward uralkodása alatti lázadás

Az 1461. március 28–29-én, virágvasárnap előestéjén lezajlott towtoni csata a háború egyik legnagyobb ütközete volt. A Lancasterek az északi lakosságból álló seregükkel haladtak előre délnek, miközben raboltak és fosztogattak, de csak St Albansig jutottak, ugyanis London bezárta kapuit, és felkészült az ostromra, mialatt IV. Edward Gloucesterből gyorsan menetelve bevonult Londonba. A towtoni csatából győztesen kikerülő IV. Edward rövid ideig tartó üldözést követően visszatért a csataterre, majd York várába vonult, és ott töltötte a Húsvétot.⁹⁵ A harcot követően a királyné Skóciába menekült segítségben reménykedve. II. Jakab 1456-ban Northumberlandbe, 1457-ben Berwickbe tört be, kihasználva az angliai polgárháborús helyzetet, később 1460-ban még egyszer betört az országba, hogy megtámadja Roxburgh várát, de ez egyben már utolsó tette is volt. A skótokon kívül a franciák is beavatkoztak és Pierre de Brézé⁹⁶ vezetésével hajóhad indult a Csatorna szigeteinek meghódítására. Edward csak akkor jutott pillanatnyi lélegzetvételhez, mikor VII. Károly francia király meghalt. Az uralkodó így

⁹² EHD 1969, 285.

⁹³ EHD 1969, 288.

⁹⁴ GILLINGHAM 1985, 159–166.

⁹⁵ EHD 1969, 289–290.

⁹⁶ A királynő híve, Normandia kormányzója.–GILLINGHAM 1985, 174.

teljes erejét a belpolitikai zavargásokra fordíthatta, ugyanis a Lancaster-párt, amelynek élére az 1462 őszen visszatérő királynő állt,⁹⁷ még mindig folytatta a harcokat.⁹⁸

Tovább nehezítette a király helyzetét, hogy 1467-ben az őt trónra segítő Warwick earlje⁹⁹ ellene fordult és átállt a Lancasterekhez. Az uralkodóval való szembenállásában jelentős szerepet játszott az, hogy a király, Warwick franciaországi távolléte alatt,¹⁰⁰ titokban, 1464. május 1-jén elvette Elizabeth Grayt, Sir John Gray¹⁰¹ özvegyét. Warwick miután hazatért és értesült a király tettéről, megromlott viszonya az uralkodóval, különösen azért, mert kitette a kancelláriából Exeter püspökét, Warwick testvérét, és helyette Bath püspökét nevezte ki, valamint Elizabeth családja részesült az uralkodó kegyeiből.¹⁰² Warwick szövetségest talált az uralkodó öccsének, George-nak, Clarence hercegének a személyében, aki 1469-ben elvette Warwick idősebb lányát. Északon felkelést robbantottak ki és legyőzték Pembroke és Devon earljeinek királyi csapatait az 1469. július 26-án lezajlott edgecote-i csatában. Edward elfogott embereit kivégezték, a magára maradt uralkodót elfogták és Warwick várába vitték.¹⁰³ Edwardnak szeptemberben sikerült megszöknie, és folytatnia a harcot Warwick ellen, amely küzdelmekből győztesen került ki. Warwick francia földre menekült, ahol XI. Lajos közbenjárásával kibékült Margaret királynéval, miután bocsánatot kért a királynétól az őt ért sérelmekért 1470. július 24-én, Angersben.¹⁰⁴

A kibékülés megerősítésére 1470. július 28-án, Angersben kihirdették az esküvőt Edward, Wales hercege, és Warwick lánya között. (A Lancasterek angliai ügyét ez alatt Jasper Tudor képviselte.) A két ellenség kibékítésében jelentős szerepet játszó francia uralkodónak a célja az volt, hogy VI. Henrik jogainak visszaállításával, a lekötöleztet Lancasterek csatlakoznak majd az angol-francia szövetséghez Burgundia ellen, hogy Franciaország visszaszerezhesse az elvesztett Somme menti városokat, különösen Amiens-t és Saint Quintint.¹⁰⁵ Warwick exeteri partot érését követően kiáltványt adott ki, hogy támogassák VI. Henriket, a jogos uralkodót, mialatt Jasper Tudor Walest lázította a

⁹⁷ 1462-ben már franciaországi útjáról tért haza, ahol VII. Károly utódjával, XI. Lajossal folytatott tárgyalás eredménytelenül zajlott le.–GILLINGHAM 1985, 179.

⁹⁸ GILLINGHAM 1985, 172–174.

⁹⁹ Warwick earljét „király-csinálójának” is nevezték, először IV. Edwardot segítette hatalomra, majd pedig korábbi uralkodóját, VI. Henriket.–CHANCELLOR 1982, 134.

¹⁰⁰ Edward küldte őt francia földre, hogy megfelelő jegyeset találjon.–EHD 1969, 294.

¹⁰¹ VI. Henrik oldalán harcolt a towtoni csatában, ahol meg is halt.

¹⁰² EHD 1969, 294.

¹⁰³ EHD 1969, 302.

¹⁰⁴ EHD 1969, 304.

¹⁰⁵ GILLINGHAM 1985, 221.

Yorkok ellen. Az újabb döntő összecsapására Doncesternél került sor, ahol Warwick ismét győzelmet aratott Edward király felett. IV. Edward kénytelen volt elhagyni az országot és segítségért fordulni Merész Károlyhoz, Burgundia hercegéhez.

Károly először nem akarta őt fogadni, ugyanis neki egy olyan angol uralkodó kellett, aki megújítja az angol–burgundi szövetséget, nem pedig egy menekült, trónfosztott király. Követeket küldött Warwickhoz, aki a francia szövetség elkötelezett híveként, gondolkodás nélkül elutasította azt, ami után Károly magatartása is megváltozott Edward irányába. A herceg nyilvánosan ugyan tiltotta, hogy IV. Edwardnak alattvalói bármiféle segítséget is nyújtsanak, azonban titkon 20000 fontot és néhány hajót is adott neki, mellyel 1471 márciusában kihajózott, hogy visszatérjen Angliába, ahol kijelentette, hogy nem a trón visszaszerzése a célja, mindössze a korábbi hercegségére tart igényt. Első útja nem London, hanem York volt, ahova sikerült bevonulnia, miután Northumberland kinyilvánította semlegességét. Edward York-i tartózkodása alatt Warwick Közép-Angliában katonákat gyűjtött, hogy felkészüljön egy esetleges összecsapásra. Edward végül lépésre szánta el magát és London felé indult, aminek elfoglalása, kardinális jelentőségű, hiszen a város a királyi hatalom szimbóluma volt. Április 14-én végül találkozott egymással a két fél Barnetnél, ahol a csatában meghalt Warwick és Montagu, akik jelentős ellenfelei voltak egykoron Edwardnak.¹⁰⁶ York legfőbb riválisa, Margaret királyné, fiával együtt partot ért nem messze Seerntől, majd az elé siető főurakkal együtt az Edward elleni támadást tervezték meg. Az utolsó ütközetre május 4-én került sor, ahol a Lancastereket és az őket támogató francia sereget Tewkesburynél Edward legyőzte, és fogságba ejtette VI. Henriket és annak fiát, Wales hercegét is,¹⁰⁷ akit a csata helyszínén kivégeztek,¹⁰⁸ VI. Henriket a Towerbe vitették, ahol később meghalt.¹⁰⁹ Edward uralkodása ezt követően viszonylag békében telt, hiszen olyan nagy csaták, mint amelyeket Margarettel vagy Warwickkal kellett megvívnia, már nem következtek be.

¹⁰⁶ EHD 1969, 307–310.

¹⁰⁷ Halálával kapcsolatban számos legenda kelt életre, melyek arról számolnak be, hogy még a csatatéren életét vesztette a herceg.—EHD 1969, 314–315.

¹⁰⁸ EHD 1969, 310–314.

¹⁰⁹ Az ő halálával kapcsolatban is több híradás maradt fenn, mely alapján elmondható, hogy valamikor május elején ölték meg a volt uralkodót. (Warkworth krónikája állítása alapján május 21-én 11 és 12 óra halt meg.)—EHD 1969, 316–317.

5.2. "Zűrzavaros időszak"

A kifejezést az orosz történelemben a Rurik-dinasztia kihalása, és a Romanov-dinasztia hatalomra kerülése között eltelt évtizedeket foglalja magába. A korszak kezdetével kapcsolatban akadnak kérdések, több dátum is felmerül: 1581,¹¹⁰ 1584, 1591, valamint 1598,¹¹¹ lezárása azonban egyértelmű: 1613-ban a Romanov-dinasztia hatalomra kerülésével ér véget. A belső anarchiát kihasználva, melynek okai egészen IV. Iván uralkodásáig nyúlnak vissza, svéd és lengyel csapatok támadtak Oroszországra, és az anarchiát kihasználva megjelentek az Ál-Dimitrijek is.

5.2.1. A zavaros időszak kezdete, Dimitrij színrelépése és uralkodása

Borisz Godunov számára 1600-ban nyugtalanító hírek érkeztek, miszerint a halottnak hitt Dimitrij cárevics életben van. 1603-ban „Dimitrij” megjelent csapatai élén a lengyel-litván határon, hogy megszerezze magának a trónt. Borisz Godunov az 1601-ben megkötött huszonnégy éves fegyvernagyvadás miatt nem állomásoztathatott magasabb létszámú haderőt, emiatt később is reagálhatott az eseményekre.¹¹² Az azonban nyilvánvaló volt számára, hogy a cárevics halott, s a csapatai élén vonuló Dimitrij nem más,¹¹³ mint Grigorij Otrepjev.¹¹⁴

Lázár Gyula *Az Orosz Birodalom történetében*¹¹⁵ az elkövetkezendő eseményeknek két nagy mozgatórugóját írta le: a szeretet és a gyűlöletet. A szeretet, amelyet az orosz nép ápolt a cárok (ál-cárok) irányába, és az a gyűlölet, ami az idegenek ellen irányult.¹¹⁶ A 17. század első éveiben egyre erősebbé válik az a pletyka, hogy I. Fjodor testvére, „Dimitrij cárevics” életben van, és bírja¹¹⁷ a lengyel uralkodó és nemesség,¹¹⁸ valamint a jezsuiták támogatását. A

¹¹⁰ 1581-ben halt meg IV. Iván legidősebb fia 1584. március 19-én elhunyt IV. Iván, kinek erélyes fellépése még egyfajta rendet teremt az országban, 1591 májusában meghalt az egykori cár legkisebb fia, Dimitrij míg 1598-ban a cár, I. Fjodor.

¹¹¹ HELLER 2003, 186.

¹¹² *A középkori orosz történelem forrásai* 2005, 247–248.

¹¹³ SZKRINNYIKOV 1997, 269–270.

¹¹⁴ Művelt ember volt, az oroszországi Csudov kolostorban lakott, ahol kitűnt tudásával, szónoki képességével. Ambíciója már itt megmutatkozott, gyors karriert futott be. Szolgaként kezdte az egyik szerzetes mellett, nemsokára perjel, majd diakónus lett, sőt még a pátriárka kíséretének tagja is lehetett.–FJODOROVSKIJ 2001, 34.

¹¹⁵ LÁZÁR 1890, 14.

¹¹⁶ Munkájában három részre osztja a korszakot. Első részét a Godunov és I. Ál-Dimitrij között kitörő harcok ölelik fel, a másodikat a Vaszilij, és az újabb Dimitrij csatározásai töltik ki, míg az utolsó a Romanovok hatalomra kerülése.–LÁZÁR 1890, 15–16.

¹¹⁷ A támogatások elnyerésére számos ígéretet tett. A lengyel királynak a nyugat-orosz területeket ajánlotta fel, valamint, támogatásáról biztosította III. Zsigmondot egy esetleges lengyel–svéd háború esetén. Legfőbb támogatójának, Mnischech vajdának adóságainak kifizetését, és lányának feleségül vételét ígérte meg. A jezsuiták támogatását azzal sikerült elnyernie, hogy megfogadta: Oroszország katolikus lesz.–FJODOROVSKIJ 2001, 36.

¹¹⁸ Hivatalosan és az orosz cár követe előtt is tagadták, hogy bármi közük lenne Grigorijhoz. A követ távozása után a nemesek még intenzívebben támogatták a bitorlót, hogy az minél hamarabb elindulhasson Moszkvába.–*Középkori orosz történelem forrásai* 2005, 250.

valószínűsíthetően Grigorij Otrepjev még 1604. március 15-én megjelent III. Zsigmond előtt, hogy segítségét kérje a cári trón megszerzésére, amit meg is kapott, és 1604. október 18-án átlépte a lengyel–oroszl határt,¹¹⁹ majd nem sokkal később tömegek jelentek meg előtte, hogy segítsék harcának megvívásában.¹²⁰ Az orosz nép részéről megkapta azt a feltétlen *szeretetet*, mely a „törvényes cárnak,” Borisz Godunovnak nem adatott meg, így lett *Dimitrij* az oroszok „jó *cárja*.” A két fél közötti összecsapásra 1604. december 20-án került sor, amelyben Godunov seregei vereséget szenvedtek, viszont a következő csatát már a cár csapatai nyerték meg. Míg azonban *Dimitrij* támogatói köre fokozatosan növekedett, úgy apadt Borisz táborá. Döntő összecsapásra már nem kerülhetett sor, ugyanis 1605. április 13-án tisztázatlan körülmények között a cár meghalt.¹²¹ Az őt követő II. Fjodornak¹²² már semmi esélye sem volt *Dimitrij* szemben, támogatói megfogyatkoztak. Mikor tíz nappal később *Dimitrij* bevonult Moszkvába, és betört a cári család otthonába, nem segített rajta senki.

A fővárosba való bevonulását követően 1605. július 21-én¹²³ az oroszok cárává koronázták azt a Grigorij Otrepjevet, aki egykoron a Romanovok egyszerű szolgálojaként tevékenykedett. Hogy kilétét valóban igazolja szüksége volt két ember támogatásának a megnyerésére: *Dimitrij* anyjának, Marija Nagajának¹²⁴ és Vaszilij Sujszkijnak, az egykori vizsgáló bizottság vezetőjének, akiknek támogatását megnyerve már biztosan igazolhatta, hogy ő a megmenekült cárevics. Amilyen szerencsésen és gyorsan ívelt felfelé „karrierje,” olyan gyorsan váltott zuhanóra is, miután intézkedéseivel fokozatosan kivívta mindenkinél az ellenszenvet az udvaron belül, maga ellen fordította az eddig hatalmát elfogadó bojártságot.¹²⁵ Helyzete tovább romlott, amikor 1606 májusában¹²⁶ feleségül vette Marinát, a lengyel Mniszech vajda lányát, ami nem csupán az orosz tradíciókat sértette, hanem a lány katolikus vallásossága miatt az oroszok tartottak a katolizációtól is. Tovább növelte az ellentéteket azzal is, hogy a lengyel feleséggel nagyszámú kíséret is érkezett. Moszkva lakossága fokozatosan kezdett az őket mélyszélesen lenéző uralkodóval szembefordulni, azzal a *cárral*, aki nem

¹¹⁹ LÁZÁR 1890, 23.

¹²⁰ SZVÁK 1988, 26.

¹²¹ Halála előtt azonban még összehívatta a zemszkij szobort (cárválasztó birodalmi gyűlést), és követet is fogadott. Margaret (francia zsoldos kapitány, aki az idegen csapatok irányítója volt) azt hangoztatta, hogy természetes halált halt.—LÁZÁR 1890, 26.

¹²² Borisz Godunov fia volt.

¹²³ SZVÁK 1988, 30.

¹²⁴ Ígéretet tett neki, hogy ha megkapja támogatását, akkor visszatérhet a cári udvarba. Valóban így is tett, ugyanis cárrá koronázása után közvetlenül a Kremlbe hozatta az özvegyet.—LÁZÁR 1890, 35.

¹²⁵ LÁZÁR 1890, 37–39.

¹²⁶ FJODOROVSKIJ 2001, 39.

tisztelte az orosz szokásokat, elhanyagolta a szertartásokat. A bojárság szemében egyre inkább kezdett szálla lenni „Dimitrij,”¹²⁷ a „megtűrt uralkodó.”¹²⁸

1606. május 26-a hajnalán,¹²⁹ Vaszilij Sujszkij vezetésével a bojárok egy merényletet szerveztek, amiben Moszkva lakossága is részt vett. A káosz okozta zűrzavarban megölték az uralkodót, miközben bűnbaknak a lengyeleket tették meg. A cárnénak azonban sikerült megmenekülnie, akit miután alább hagytak az indulatok, apjával együtt őrizetbe vettek, és a Godunovok egykori házába helyezték el, míg végül Jaroszlavlba száműzték őket 1606 augusztusában.¹³⁰

5.2.2. Vaszilij Sujszkij uralkodása és az ellene fellépő II. Ál-Dimitrij

Vaszilij Sujszkijnak, miután megszerezte az orosz cári trónt, ugyanazt kellett megtapasztalnia, mint egykori ellenlábasának, Borisz Godunovnak. Nem sokkal I. Ál-Dimitrij meggyilkolását követően, a „tusinói cárként” is emlegetett II. Ál-Dimitrij lépett a történelem színpadára, aki „a város közelében tábort ütött, és kiterjesztette a háborút a [vidéki] városokra... és a megyékre...”¹³¹ Ezalatt Vaszilij Sujszkij, 1606. május 9-én úgy lett cár, hogy az oroszok többsége nem is tudott róla, valamint megválasztása sem volt törvényes,¹³² mivel nem hívták össze a zemszkij szobort.¹³³ Az általa vezetett kormányzat nagy hibája volt, hogy hagyta elmenekülni Dimitrij támogatóit, akik az amúgy is nehezen irányítható déli területekre menekülve képesek voltak egy újabb lázadásra.

1606-ban tört ki az Ivan Bolotnyikov vezette parasztlázadás,¹³⁴ amely egyértelműen az uralkodó ellen irányult. A lázadás vezetője az egykori cárért, Dimitrijért harcolt, aki időközben „feltámadt poriból.” A felkelés vezetői Moszkva elfoglalására tettek kísérletet, a

¹²⁷ A korábbi hagyományokkal ellentétben, maga vezette a katonai gyakorlatokat, bejelentés nélkül tett látogatásokat a bojár дума tanácskozásain. Igen gyakran keresett fel kézműveseket is. A nyugaton sok időt eltöltő cár tiszttában volt az állam elmaradottságával, ezért mindent meg akart tenni annak érdekében, hogy javítson országa helyzetén. Ezzel azonban csak olajat öntött a tűzre.—FJODOROVSKIJ 2001, 41–42.

¹²⁸ Még moszkvai bevonulása előtt kötöttek vele egy egyezményt, amelyben Otrepjev ígéretet tett arra, hogy felosztatja a kozákokból és a zsoldosokból álló seregét, illetve egyéb szigorú feltételeket kellett még elfogadnia, amiket a Bojár Duma diktált neki.—SZKRINNYIKOV 1997, 286.

¹²⁹ FJODOROVSKIJ 2001, 43.

¹³⁰ SZVÁK 2009a, 116.

¹³¹ *Középkori orosz történelem forrásai* 2005, 252.

¹³² LÁZÁR 1890, 48–49.

¹³³ Ez valójában nem volt hivatalos cárválasztó gyűlés, majd csak 1598-ban ruházzák fel ezzel a funkcióval, a kényszerhelyzet miatt.

¹³⁴ Itt nem a szó klasszikus értelmében vett parasztlázadásról volt szó. A lázadás folyamán nem egymással szembenálló társadalmi rétegek feszültek egymásnak. A harc sokkal inkább a cár és a cárfelölt között zajlott. Pontosabban azért, hogy a trónbitorló Vaszilij Sujszkijt eltávolítsák.

várost októberben sikerült elérniük,¹³⁵ és ostrom alá venniük.¹³⁶ A felállított ostromgyűrű azonban nem volt teljes, a város nyugati és északi kapuin a cári seregek szabadon járhattak, ennek ellenére is jelentős volt, oly módon, hogy Vaszilij Sujszkij cársága nem terjedt tovább Moszkva kapuin túlra.¹³⁷ A támadó felek nem voltak egységesek, amit a cári kormányzat sikeresen ki is tudott használni, miután a nemesi erők vezetőjének, Prokopij Ljapunovnak sikerült megnyerni a támogatását, Bolotnyikov főparancsnoki kinevezését követően. A későbbiekben Iszoma¹³⁸ is Bolotnyikov ellen fordult, és általánossá vált a dezertálás is.¹³⁹ Az egyre szorultabb helyzetben lévő Bolotnyikov támadásra szánta el magát november 29-én, ami azonban 30-ra vereséggel zárult.¹⁴⁰ A novemberben aratott győzelmet követően december 2-án újabb támadást indított a felkelők ellen Kotli falu közelében, ahol a felkelők jelentős vereséget szenvedtek, Bolotnyikovnak azonban sikerült elmenekülnie Kalugába.¹⁴¹

A felkelés közepette jelent meg az ismét „*feltámadt Dimitrij*,”¹⁴² akinek a célja az volt, hogy visszaszerezze az orosz trónt. „... [I. Ál–Dimitrij] *halála után egy másik Dimitrijt szedtek elő, hogy vezetőjük legyen, s egyben ürügyük, elképzelésük megvalósítására.*”¹⁴³ Kísérletet tett Moszkva elfoglalására, ám ő is sikertelenül járt, így nem messze Moszkvától Tusinóban rendezte be központját, ahova az orosz bojárok és nemesi családok mindegyike delegálta tagjait, aminek eredményeképpen duma alakult.¹⁴⁴ Hogy II. Ál–Dimitrij legitimációja teljes legyen, udvarába hívatta Marinát, a *feleségét*, hogy igazolja, valóban sikerült megmenekülnie, ezért „...*hozzáadták még az első Dimitrij feleségét, a szandomiri vajda leányát is, azzal a feltétellel, hogy trónra ül.*”¹⁴⁵ A belső állapotokat kihasználva III. Zsigmond döntő lépésre szánta el magát, 1609-ben megtámadta Szmolenszket. Egy francia *ügynök* a következőket jelentette: „*A moszkvai ügyek még mindig a régi állapotban vannak, és napról napra súlyosabbak. (...) A király... mindenre elszánta magát... annyira erős az elhatározása, hogy megszerezze Szmolenszket, bár ehhez semmije sincs elegendő, sem embere, sem pénze, sem*

¹³⁵ A felvonuló csapatok két részre oszlottak, melynek egyik vezére Bolotnyikov, míg másik vezére Iszoma Paskov volt. A Paskov vezette rész gyorsabban haladt, ugyanis csapatának nagy részét reguláris erők alkották, míg Bolotnyikov vezette rész csak lassabban, mivel serege a középkori lázadás szintjén állt csak, ezért igen fegyelmetlen erő volt. - SZKRINNYIKOV 1997, 296.

¹³⁶ SZKRINNYIKOV 1997, 296.

¹³⁷ SZVÁK 2009a, 85.

¹³⁸ A felkelés egyik vezetője volt Bolotnyikov mellett, majd az árulást követően a cári seregben szolgált.

¹³⁹ SZVÁK 1988, 40–43.

¹⁴⁰ SZVÁK 2009a, 88–89.

¹⁴¹ SZVÁK 2009a, 90–91.

¹⁴² Az időközben újra felbukkanó Dimitrij valódi neve Bogdankó, egy kikeresztelkedett zsidó volt a jezsuiták szerint. Egy vándortanító, akit azért választottak, mert külsejében hasonlított az egykori *Dimitrijre*. – SZKRINNYIKOV 1997, 297.

¹⁴³ GRACIANSZKIJ–SZKAZKIN 1956, 301.

¹⁴⁴ SZKRINNYIKOV 1997, 297.

¹⁴⁵ GRACIANSZKIJ–SZKAZKIN 1956, 301.

hatalma, sem egyebe...”¹⁴⁶ A szorongatott helyzetbe került Sujszkij vezette kormányzat a korábbi ellenfelekhez, a svédekhez fordult segítségért.¹⁴⁷ A svéd–orosz erők eredményesen léptek fel a támadó lengyelek szemben és 1610 márciusában Moszkvát is sikerült felszabadítaniuk. Áprilist követően, miután elvesztették Mihail Szkopin-Sukszkijt,¹⁴⁸ a svéd–orosz sereg alulmaradt Szmolenszknél. Ez a vereség jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy 1610 júliusában a bojár дума nyomására, Sujszkij kénytelen volt lemondani a cári trónról, és 19-én letennie a szerzetesi fogadalmat.¹⁴⁹

5.2.3. Az *interregnum* időszaka

Az állam irányítása Sujszkij *leváltását* követően, hét bojár kezébe került, akik, hogy mentse Moszkvát, kiegyeztek a főváros felé tartó lengyel erők vezérével, Stanisław Żółkiewski korona hetmannel,¹⁵⁰ és megnyitották a város kapuit a lengyel csapatoknak, akik felszámolták Dimitrij központját.¹⁵¹ Az időközben elmenekült II. Ál–Dimitrij helyzete megromlott, már nem volt több mint egy rablóvezér, hívei elfordultak tőle, majd 1610. december 11-én meggyilkolták.¹⁵²

A korábban több cárt is magának tudó ország uralkodó nélkül maradt, mialatt idegen hatalmak, kihasználva a kaotikus állapotokat, területeket hódítottak el tőle. Az egykori szövetséges svédek is ellene fordultak, és elfoglalták Novgorod városát 1611-ben. (IX. Károly svéd királytól még küldöttek is érkeztek a bojár dumához, hogy az ő fia legyen az új cár.)¹⁵³ Mindeközben a lengyeleknek sikerült elfoglalniuk Szmolenszket (1609–1611-ig tartott az ostrom) és a Kremlben is berendezkedtek.

1611-re az *álcár-hit* legitimációs erejének gyengülését jelezte, hogy a megjelenő III. Ál–Dimitrij¹⁵⁴ már nem rendelkezett jelentősebb társadalmi támogatottsággal, mindössze csak a kozákok álltak ki mellette, a két korábbi központ, Tula és Kaluga nem is reagált *korábbi*

¹⁴⁶ GRACIANSZKIJ–SZKAZKIN 1956, 301.

¹⁴⁷ Vaszilij Sujszkij cár még korábban megbízta Mihail Szkopin-Sukszkijt, hogy kezdjen tárgyalásokat a svéd uralkodóval, IX. Károllyal (1604–1611) aki küldött támogatást. A francia, svéd és más területekről érkező zsoldos csapatok élére Jacob de la Gardiet (Jakob Puntoszt) jelölte ki.–*A középkori orosz történelem forrásai* 2005, 252.

¹⁴⁸ A cár unokaöccse és az orosz sereg főparancsnoka.

¹⁴⁹ SZKRINNYIKOV 1997, 298.

¹⁵⁰ Az egyezmény értelmében III. Zsigmond örökösét, Ulászlót, választották volna meg orosz cárnak. A tárgyalásokat hátráltató Zsigmond király azonban magát akarta az orosz trónra emelni.

¹⁵¹ SZVÁK 1988, 56.

¹⁵² SZVÁK 2009a, 124–132.

¹⁵³ SZKRINNYIKOV 1997, 299.

¹⁵⁴ Egy Szidorka nevezetű moszkvai deák próbált ezúttal hatalomra szert tenni, de már igen kevés szerencsével járt.–SZVÁK 1988, 57–58.

uralkodójuk „szerencsés visszatértére.” Az *álcár-hit* mellett megjelent egy jóval erősebb fogalom, mégpedig a *haza védelme*. Az idegen erőktől való félelem egyre inkább gyűlöletbe csapott át, és lassan kikristályosította a célt is: kiűzni az idegeneket az orosz állam területéről, ami csak úgy lehetséges, ha egy egységes orosz állam lép fel velük szemben. Az erősödő *nemzeti érzelmet meglovagolva*, Prokopij Ljapunov hadsereget toborzott, és megindult csapati élén a főváros felé. Felvonulása alatt csatlakoztak hozzá a kalugai kozákok is, –immár Dimitrij nélkül–, és szolgáló nemesek igen nagy számban. Időközben a lengyel csapatok, hogy a felkelők ne foglalhassák el Moszkvát, felgyújtották a várost. A felkelők válaszul megalakították a *zemszkoje opolcsenyije*¹⁵⁵ intézményét, amelyben, először az orosz történelem folyamán, kozákok és szolgáló nemesek játszottak jelentős szerepet. A helyzet megoldását azonban mégsem eme jeles esemény hozta el, hanem sokkal inkább egy jelentős személyiség fellépése.

Hermogen pátriárka moszkvai kiállása erőt adott az orosz népnek. Szót emelt az idegenek uralma ellen, arra buzdítva az oroszokat, hogy fogjanak össze ellenük. Azonban egyetlen összefogás sem lehet eredményes vezető nélkül, amire a bojárság alkalmatlanná vált, hiszen már egyszer kiszolgáltatta az országot, ugyanakkor a felkelés sem volt alkalmas erre. A kezdeményező szerepet a volgai városok¹⁵⁶ vállalták magukra, Hermogen¹⁵⁷ háttérbe szorulását követően. Kuzma Minyin és Dimitrij Pozsarszkij vezetésével egy újabb népfelkelés szerveződött meg, ami kiegészült a korábban, Prokopij vezette felkelés csapataival, így az egyesült seregek képesek voltak 1612 októberében¹⁵⁸ felszabadítani Moszkvát a lengyelek uralma alól. A lengyelek kiűzését követően végre esély nyílt arra, hogy cárt választhassanak maguknak, amihez szükség volt a bojár dumára, ami azonban az Ulászlónak tett egyezmény miatt alkalmatlan volt a feladatra. A cár megválasztásában végül az a szempont dominált, hogy egy olyan személy kerüljön a trónra, akit a szembenálló felek képesek elfogadni és így lett ennek a választásnak egyetlen győztese Mihail Romanov.

5.3. Összegzés

Mindkét esetben megfigyelhető, hogy a belharcokba beleavatkozó idegen hatalmak igen jelentős szerepet játszottak az adott ország belpolitikai életében. Ez különösen megfigyelhető az orosz területen, ahol lengyel támogatással került hatalomra *Dimitrij*, valamint

¹⁵⁵ Országtanács

¹⁵⁶ SZVÁK 2009a, 142.

¹⁵⁷ Hermogen pátriárka egyre terhesebbé vált a Kremlben jelenlévő lengyeleknek, ezért börtönbe vetették, ahol később meg is halt. Szereplése az orosz történelemben rövid volt, ám annál jelentősebb.

¹⁵⁸ SZKRINNYIKOV 1997, 300.

folyamatosan támogatta a felbukkanó trónkövetelőket. Angliával kapcsolatban az az eltérés figyelhető meg, hogy a franciák inkább Burgundia ellen akarták felhasználni, mintsem elfoglalni az országot. Jelentős az is, hogy a francia uralkodóval szemben a burgund hercegre IV. Edward támaszkodni tudott, mikor 1471-ben elmenekült Angliából. Mind a francia, mind pedig a burgund uralkodó elsősorban személyeket támogatott a kitört polgárháború alatt.

6. Új Dinasztia hatalomra kerülése

Az új dinasztiák első uralkodói rendelkeztek azzal a legitimációval, amellyel a trónbitorlók nem, s ez tette lehetővé, hogy a meggyengült uralkodói hatalom újra erőre kapjon, és a helyzet stabilizálódjon.

6.1. A Tudorok

6.1.2. VII. Henrik (1485–1509) uralkodása

VII. Henrik 1485. augusztus 22-én, a bosworthi csatát követően lett Anglia uralkodója.¹⁵⁹ „A Rózsák háborúja” alatt a Franciaországban bujdosó Henrik¹⁶⁰ még 1483 karácsonyán ígéretet tett arra, hogy feleségül veszi majd York-i Erzsébetet, az egykori uralkodó, IV. Edward lányát. Francia támogatással tért vissza Angliába, ahol vereséget mért III. Richardra és híveire. Helyzetét megnehezítette az, hogy Franciaországban töltött évei miatt népe nem ismerte, kevés támogatóval rendelkezett, s ő maga sem ismerte a saját országát. Céljában azonban eltökélt volt: megszerezni az angol koronát családja számára.¹⁶¹

6.1.3. Lambert Simnel és Perkin Warbeck VII. Henrik ellen

A York-ház uralkodásának elején még fenyegetést jelentett számára, ugyanis képesnek bizonyult trónkövetelők felléptetésére az uralkodóval szemben. Különösen erős volt a Yorkok bázisa Írországbán, ahol már korábban is jó kapcsolatot ápoltak a helyi nemességgel. 1487 elején Írországbán megjelenő trónkövetelő Warwick grófjának, George-nak, Clarence herceg fiának adta ki magát,¹⁶² akit valójában Lambert Simnelnek hívtak és egy orgonakészítő fia

¹⁵⁹ SZÁNTÓ 2003, 105.

¹⁶⁰ I. Ferenc udvarában volt.

¹⁶¹ WENDE 2001, 17–18.

¹⁶² VII. Henrik, hogy megfékezze a helyzet radikalizálódását, még Warwick valódi earljét is kihozatta a Towerből, és végig vezette Londonban, azonban az Írországbán megjelenő imposztor mit sem veszített népszerűségéből. – WENDE 2001, 20.

volt. (A háttérben Francis Novell és Lincoln earlje állt.)¹⁶³ A feltüzelt írek, különösen a német zsoldosok megérkezését követően, királlyá koronázták a bitorlót, V. Edwardként 1487. május 24-én. *Uralkodása* nem tartott sokáig, ugyanis június 16-án Stoke mellett döntő győzelmet arattak Henrik csapatai, aki megbocsátott ellenfelének, nem végeztette ki, sőt a királyi konyhán alkalmazta. Habár a győzelem egyben a Yorkok vezette lázadás elfojtását jelentette, azok egy új trónkövetelővel léptek fel az uralkodó ellen.¹⁶⁴

A mozgolódó Írországból újabb trónkövetelő lépett fel, aki Edward kisebbik fiának, York-i Richárdnak adta ki magát, valójában Perkin Warbecknek¹⁶⁵ hívták. Az ő fellépését már nem kísérte olyan lelkesedés, mint *elődjét*. Először a franciák próbálták felhasználni: a Bretagne-ért¹⁶⁶ vívott harcok alatt támogatták, de az 1492-ben megkötött étaples-i szerződést követően már nem volt rá szükségük. I. Miksa egyik ütőkártyájaként kívánta felhasználni, az angol–francia szövetség ellen, segítségével Warbeck 1495 júliusában Kent partjánál próbált kikötni, de az ott levő katonák visszaverték próbálkozását. Ezután tovább hajózott Írországba, majd pedig Skóciába, ahol IV. Jakab, nem csupán az angol trón örökösének ismerte el, de még családjának egy tagjával is összeházasította. Jakab támadást indított Anglia ellen, amelyből határháború lett csak, ami közvetve így is nagy gondot okozott Henriknek.¹⁶⁷ Warbeck végül megadta magát, Henrik megbocsátott neki, de az udvart nem hagyhatta el. Mikor mégis menekülni próbált, a Towerbe záratta, majd 1499. november 29-én kivégeztette. Megölésével azonban még mindig nem ért véget a trónbitorlók sora.¹⁶⁸

6.2. A Romanovok

A „Zürzavaros” időszak alatt legalább tizenkét álcárevics jelentkezett, hogy megszerezze a trónt, de a legfőbb trónkövetelők továbbra is Dimitrijek maradtak. 1613-ra az Oroszországban dúló állapotok elviselhetetlenné váltak: a lengyelek jelentős területeket bitoroltak el, és a belső

¹⁶³ Őket Yorki Margaret támogatta, aki miután 1477-ben elvesztette férjét, Merész Károlyt, udvarában fogadta a Henrik elől menekülőket. A két vezetőnek még 2000 fős felszerelt német zsoldos hadsereget is adott.–WENDE 2001, 20.

¹⁶⁴ WENDE 2001, 19–20.

¹⁶⁵ 1474-ben született a hollandiai Tournai-ban, egy tehetős vámfelügyelő fiaként. Cork városában kikötve találkozott a Yorkok küldötteivel, akik rábeszélést ezen fellépésre. – WENDE 2001, 21.

¹⁶⁶ Francia intézkedés nyomán 1492-ben a bretagne-i hercegség irányítása a kezükbe került, amit az angolok nem néztek jó szemmel. Az angol közvélemény nyomására kénytelen volt lépni, az amúgy lekötölezett Henrik a franciák ellen.–WENDE, 2001, 23.

¹⁶⁷ Cornwallban felkelés tört ki, a háború miatt szedett adó miatt. A felkelők egészen Londonig nyomultak előre, mígnem Blackheatnél vereséget nem szenvedtek a királyi erőktől. Mindeközben Warbeck, egy kisebb flotta élén, Angliába tartott. Kent déli területén kötött ki, de a felkeléssel már nem tudta erőit egyesíteni.–WENDE 2001, 22.

¹⁶⁸ Suffolk hercegeinek fellépése.–WENDE 2001, 21–23.

széthúzás még mindig erős volt.¹⁶⁹ 1613 januárjában összehívták a zemszkij szobort,¹⁷⁰ aminek határozatát február 7-én fogadták el, amiben egyértelműen meghatározták, hogy kit fogadnak el az oroszok cárijának.¹⁷¹ Kihirdették, hogy sem lengyel, sem litván uralkodót, sem az ál-cárnét, sem semmilyen idegen uralkodót nem szándékoznak cáruknak választani.¹⁷² Eme határozat alapján hozták meg azt a döntést, hogy uralkodójuknak Mihail Romanovot, a Romanov-család egy tagját teszik meg. A tizenhat éves cárelöltet mind a világi, mind pedig az egyházi hatalom elismerte (valamint a kozákok is),¹⁷³ ugyanis rokoni szálak fűzték a kihalt Rurik-dinasztiához: Anasztázia Romanova IV. Iván felesége, míg apja, Filaret,¹⁷⁴ I. Fjodor unokatestvére volt.¹⁷⁵

A januári gyűlést követően a követek 1613. március 14-én¹⁷⁶ eljutatták a tanács dokumentumát Mihail Romanovnak, akit csak hosszas rábeszélés után sikerült meggyőzni, hogy fogadja el a *gyűlés* választását. Megkoronázása előtt az egyetlen nagyobb akadályt még Zaruckij és Marina Mniszech fia okozta, akik továbbra is fenn akarták tartani a „*ál-cár-hitet*”. Ez a probléma 1614. június 25-én oldódott meg,¹⁷⁷ Zaruckij elfogásával és kivégezésével. Az idegen elemek kiűzésére két béke adott lehetőséget. 1617-es, angol közvetítés során létrejött, sztolbovói béke (svéd–orosz), amelynek megállapodása értelmében a svédek lemondtak Novgorod városáról, míg az oroszok Ingriát és néhány kisebb falut adtak át. A másik *egyezmény*, az 1618-ban megkötött deulinói béke értelmében tizennégy évre szóló fegyverszünet jött létre Lengyelország és Oroszország között, ami azonban nem vetett véget a lengyel csapatok jelenlétének az országban, ugyanis Szmolenszk és Nyugat-Oroszország is a kezükben maradt.¹⁷⁸

6.3 Összegzés

Megfigyelhető, hogy a korábbi dinasztiák kihalását követően az oldalág kerül hatalomra, így egyfajta kontinuitás fedezhető fel az uralkodói hatalom gyakorlásában. A hatalomra kerülő Tudor-házbeli Henrik a Lancaster-ház oldalágához tartozott. Jasper Tudor (Pembroke earlje) és Edmund Tudor (Richmond earlje) VI. Henrik féltestvérei voltak, akik a polgárháború alatt

¹⁶⁹ HELLER 2003, 223.

¹⁷⁰ Országos gyűlés.

¹⁷¹ WARNES 2002, 59.

¹⁷² HELLER 2003, 233.

¹⁷³ NIEDERHAUSER–SZVÁK 2002, 11.

¹⁷⁴ Valódi neve: Fjodor Nyikityics Romanov, pátriárkaként használta a Filaret elnevezést.

¹⁷⁵ WARNES 2002, 62.

¹⁷⁶ NIEDERHAUSER–SZVÁK 2002, 12.

¹⁷⁷ SZVÁK 2009a, 133.

¹⁷⁸ WARNES 2002, 62.

a király hatalmának növelésén és York-i Richard meggyengítésén munkálkodtak.¹⁷⁹ Az Oroszországban hatalomra kerülő Romanov-dinasztia rokoni szálakkal kapcsolódott a Rurik-dinasztiához, Anasztázia Romanova és I. Mihály édesapja, Filaret révén.

¹⁷⁹ Ross 1976, 36.

7. Befejezés

Azért a „Rózsák háborúját,” és a „Zűrzavaros időszakot”, választottam az összehasonlítás alapjául, mert az eseménylánc eredményeként Angliában és Oroszországban is új dinasztia került hatalomra, miután a királyi hatalom legitimációja jelentősen meggyengült. Érdekes hasonlóságot mutat az, hogy igen „gyorsan” követték egymást az uralkodók az országok trónjain. Az uralkodói hatalom olyannyira meggyengült ezekben az időkben, hogy Angliában a kitörő polgárháború alatt a trónra kerülő öt király közül három halt erőszakos halált (VI. Henrik, V. Edward és III. Richard) és a két királyi család, a Lancasterek és a Yorkok, férfiágon kihaltak.

Oroszországban a Rurik-dinasztia kihalását követően álcárok kerültek a hatalom közelébe (I. Ál-Dimitrij még a trónt is megszerezte), míg a bojár cárok sorra buktak el. A fiatal cárságnak (1547-ben cárrá koronázott IV. Iván volt az első cár az orosz történelemben) olyan problémával kellett szembenéznie, amelyre a nagyfejedelemségek alatt korábban nem volt példa: ki legyen az örökös. Ezt a politikai válságot tetézték a 16–17. század folyamán felmerülő társadalmi feszültségek, amiket IV. Iván terrorpolitikája, opricsnyinája és a livóniai háborúja váltott ki, és amit a Borisz Godunov alatt megszűnő Szent György napi költözés fokozott. A lesüllyedés alól sokan az ország délnyugati részébe szöktek, ahol a kozákok befogadták őket. Megfigyelhető, hogy az események alatt, az álcárok megjelenésében jelentős szerep jutott a kozákságnak. A 16–17. században dúló zavaros időszak kezdetben osztály, réteg – és dinasztikus harc, ami majd csak az interregnum időszakát követően válik nemzeti felszabadító jellegűvé.¹⁸⁰ A lengyel és a svéd támadás felerősíti az oroszokban az államuk iránt érzett szeretet, ami kereszteződik az idegen hatalmak ellen érzett gyűlölettel. A harcok dinasztikus jellege abból fakadt, hogy maga az orosz nép is megosztott volt a *törvényes-választott cár* és a *legitim-dinasztikus cár* között. A hatalom közelébe került Dimitrijek legitimációjához elég volt annyi, hogy rokonságban álltak IV. Ivánnal, az első cárral. Az orosz népi emlékezetben a rettegett uralkodó, mint *jó-cár* élt tovább.

Fontos azt is megjegyezni, hogy a 15–17. századi tudósítások során kialakult sztereotip kép él még ma is a történetírásban. Az ebben az időben készült elbeszélői források a cár korlátlan hatalmáról szólnak, s igen gyakran autokráciának, zsarnokságnak, vagy éppen despotizmusnak nevezik. Valójában azonban a cár hatalma is korlátozott volt, több tényező

¹⁸⁰ SZVÁK 2009b, 985–986.

által is.¹⁸¹ Ha valóban korlátlan lett volna a cár uralma, akkor az ál-cárok nem juthattak volna a hatalom közelébe a bojár cárok alatt. Ugyanakkor az Ál-Dimitrijek igen jelentős fegyvere a lengyelek által használt propaganda volt, amelyben, mint törvényes és legitim uralkodóként szerepeltek, míg a cárok trónbitorlónak voltak feltüntetve.

Angliában az 1455–1485 közötti időszakot az első forradalmi időszaknak tekinthetjük történelmében. Az uralkodóval szemben megerősödő csoportok és frakciók a politikai helyzetet kihasználva, saját érdekeiknek megfelelően képesek voltak az uralkodó megbuktatására, és egy olyan személlyel való helyettesítésére, aki megfelel számukra. A korona egy olyan tárgy lett, amelynek megszerzésére minden csoport törekedett. A vizsgált huszonöt év alatt az uralkodói jelvény nem kevesebb, mint hatszor került egyik királytól a másikhoz. Ami mutatja, hogy az események legfőbb áldozata maguk az uralkodók és közvetlen rokonságuk volt, a korszakban az érintett öt király közül mindössze kettő halt meg természetes halállal, mindemellett férfiágon kihalt a Lancaster- és a York-ház is.¹⁸² A kitörő harcokban jelentős szerepet játszott III. Edward házassági politikája, amiben fiait igen előkelő és gazdag családok leányaival adatta össze. Bár közelebbi előzménynek tekinthető az, hogy IV. Henrik apja, Genti János jogtalanul szerezte meg fia számára a trónt II. Richardtól. V. Henrik erős és aktív személyének köszönhetően a királyi hatalom továbbra is erős maradt. 1422-ben bekövetkezett halálakor a koronát az alig kilenc hónapos Henrikre hagyta, aki nem örökölte apja személyiségét: a vallásnak élő, mind a politikai, mind pedig a katonai élethez keveset értő, könnyen befolyásolható személyiség lett belőle, ami kedvezett a trón megszerzésének igényével fellépőknek és a király tanácsadóinak (Suffolk hercege VI. Henrik alatt), akik így igen jelentős hatalomra tehettek szert.

Az, hogy olyan jelentős széthúzásra nem került sor Anglia belpolitikai életében, ami során az állam egy része idegen befolyása alá kerülhetett volna, részben annak köszönhető, hogy az egymással szembenálló York- és Lancaster-ház más-más diplomáciai kapcsolatokkal rendelkezett. Az országban zajló harcokban, a 'bastard feudalizmus' következtében főleg katonai elemek vettek részt, így itt olyan jellegű népi felkelésre nem kerülhetett sor, mint Oroszországban. (Bár olyan katonai fenyegetettség sem állt fenn.) A propaganda jelentős szerepet játszott a hatalom megszerzésében: a Yorkok azzal magyarázták hatalomra kerülésüket, hogy mindez Isten akarata, aki a York-ház mellett áll. Tudor Henrik gyenge legitimációját, úgy tudta megerősíteni, hogy rendkívül negatív színben tüntette fel mind a

¹⁸¹ SZVÁK 2009b, 982–983.

¹⁸² ROSS 1976, 43.

Lancastereket, mind a Yorkokat, akiket pedig a polgárháborús időszak erőszakosságával vádolt meg.

Felhasznált irodalom:

- *A középkori orosz történelem forrásai*. Pannonica, 2005.
- BRIGGS 1985=Briggs, Asa: *A social history of England*. Penguin Books, 1985.
- CHANCELLOR 1982=Chancellor, Valerie E.: *Medieval and Tudor Britain*. Penguin Books, 1982.
- EHD 1969= *English Historical Documents (1327–1485)*. Routledge, 1961.
- FJODOROVSKIJ 2001=Fjodorovszkij, Vlagyimir: *Cárnők és cárnék –Oroszország nagyasszonyai*. Elektra, 2001.
- GILLINGHAM 1985=John, Gillingham: *A Rózsák Háborúja*. Kossuth, 1985.
- GRACIANSZKIJ– SZKAZKIN 1956= Gracianszkij N.P.–Szkazkin Sz. D.: *Középkori történeti chretomathia (II. kötet)*. Tankönyvkiadó, 1956.
- HELLER 2003=Heller, Mihail: *Orosz történelem*. Osiris, 2003.
- <http://www.fordham.edu/Halsall/source/1450jackcade.asp> (2014. december 11. 1:47)
- KEEN 1988=Keen, Maurice Hugh: *England in the Later Middle Ages. A political history*. Routledge, 1988.
- LÁZÁR 1890=Lázár Gyula: *Az Orosz Birodalom története (III. kötet)*. Temesvár, 1890.
- MEDIEVAL ENGLAND=*Medieval England–An enciklopedia*. Garland Publishing, Inc. 1998.
- MORTON 1965=Morton, A.L.: *A people's history of England*. Lawrence and Wishart, 1965.
- NIEDERHAUSER–SZVÁK 2002=Niederhauser Emil–Szvák Gyula: *A Romanovok*. Pannonica, 2002.
- PENDRILL 2004=Pendrill, Colin: *The Wars of the Roses and Henry VII: Turbulence, Tyranny and Tradition in England 1459-C.1513*. Heinemann, 2004.
- PÉTER 1993=Péter Katalin: *Szigetország uralkodói*. Kossuth, 1993.
- PLATT 1986= Platt, Colin: *The English medieval town*. Secker and Warburg, 1986.
- Radnóti 2002= Radnóti Klára: *Európa Moszkóvia-képe a XV–XVI. században*. Magyar Ruszisztikai Intézet, 2002.
- ROSS 1976= ROSS, Charles: *The Wars of the Roses: A concise history*. Thames and Hudson 1976.
- ROSS 1983= Ross, Charles: *Richard III*. University of California Press, 1983.
- SASHALMI 1995=Sashalmi Endre: *Oroszország gazdasága a 15–18. században*. Pécs, 1995.
- SZÁNTÓ 2003= Szántó György Tibor: *Anglia története*. Akkord, 2003.

- SZKRINNYIKOV 1997=Szkrinnyikov, Ruszlan: *Az orosz birodalom születése*. Maecenas Holding Rt, 1997.
- SZVÁK 1982=Szvák Gyula: *Cárok és kalandorok. – A „zavaros időszak” története*. Kossuth, 1982.
- SZVÁK 1988=Szvák Gyula: *Hamis cárok*. Kozmosz Könyvek, 1988.
- SZVÁK 1997=Szvák Gyula: *A moszkvai Oroszország története*. Magyar Ruszisztikai Intézet, 1997.
- SZVÁK 2009a=Szvák Gyula: *Oroszország zavaros időszaka*. Pannonica, 2009.
- SZVÁK 2009b=Szvák Gyula: Legitim és illegitim cár helycseréje Moszkóviában (Néhány módszertani megjegyzés) in: *Századok*, 2009/4, 981–996.
- TROYAT 1998=Troyat, Henri: *Rettegett Iván*. Palatinus, 1998.
- WARNES 2002=Warnes, David: *Az orosz cárok krónikája: az Orosz birodalom uralkodóinak története*. Geopen, 2002.
- WENDE 2001=Wende, Peter: *Angol királyok és királynők–VII. Henriktől Erzsébetig*. Korona, 2001.